

אדון על המוות – האמנם? תפישת המוות, ייצוג השאול והמסע אליו ב"הארי פוטר"

מאת: אסף אלשייך

עולם המתים ומושג ה"מוות" בכלל לבשו ברבות הזמן מימד אינטרוספקטיבי, כאשר העיסוק האמנותי במוות ובעולם המתים, מאפשר הצצה אל הדילמות המהותיות בפניהן ניצבים בני אדם בחייהם. בעבר, העיסוק בעולם המתים נשמר רק למיתוסים ולכתבים דתיים מכוננים, אך כיום, הוא מהווה תמה מרכזית ביצירות אמנותיות רבות, ובפרט ביצירות כתובות מן הספרות המודרנית. אחת היצירות הבולטות שבהן מתפקד עולם המתים כדרך עיקרית להעברת מסרים היא סדרת הספרים "הארי פוטר" מאת ג'יי. קיי. רולינג. בסדרה, כפי שאציע, ייצוג ה"שאול" והמסע אליו הם מקווי המתאר הבסיסיים ביותר של העלילה.

כפי שמעידה רולינג עצמה, "הספרים עוסקים במידה רבה במוות". ואכן, כאשר קוראים את הסדרה לאורכה, המוות משתקף ועולה מכל עמוד ועמוד. העיסוק של רולינג במוות ובעולם המתים – ולא פחות מכך, גם בעולמם של השארים לאחר מות יקיריהם – הוא מתמשך, וכמעט-אובססיבי. הדישה העקבית במוות מעלה שאלות ערכיות-אוניברסאליות, ומאיך מציפה גם את הדילמות הפנימיות והאישיות של הדמויות השונות שהיטיבה רולינג לשרטט – ובפרט, של הגיבור הראשי של ספריה, הנער-הקוסם הארי פוטר.

ההתכתבות של רולינג עם עולם המתים בספריה נעשית, לראיית, בשני צירים: הראשון, הציר שבין הרתיעה מהמוות לקבלתו; והשני, הציר שבין הבחירה במוות לבחירה בחיים. שני צירים אלו שזורים זה בזה, ומתווים את העלילה של שבעת ספרי הסדרה. הדבר, מצד אחד, מעניק לעולם המתים מעמד מוסרי של ממש, ומצד שני, מוליך את גיבורי הספר, ואת הארי פוטר, במסע התלבטות בדרך אל המוות וממנו – עד להכרעה.

עלילת הספרים פותחת במוות – רצח הוריו של הארי, שהיה אז תינוק, בידי הקוסם וולדמורט. באופן תקדימי, הארי עצמו ניצל מכוחו ההרסני של הקסם הממית, אך נותר יתום. מאותו יום ואילך, נודע הארי בתואר "הילד שנשאר בחיים", והפך לסמל הגאולה של עולם הקוסמים מהאסונות שהמיט עליו וולדמורט. נקודת הפתיחה הזו של הארי הולידה דיאלקטיקה מרתקת שלו עם המוות – ספק-חוששת, ספק-חוקרת. במהלך חייו, הארי חווה היכרות הדרגתית עם המוות, כאשר פעם אחר פעם הוא ניצל מניסיונות להורגו, ומנגד – חווה את מותם של אחרים,

שחלקם, לתחושתו, מתו באשמתו או עברו. עלילתם של רוב ספרי הסדרה מסתיימת במוות של אדם כלשהו, ובחלקם היו אלה אנשים קרובים ומשמעותיים בחייו של הארי. כך, מתעצבת נכונותו של הארי להקרבה עצמית, מחד, ואי-החשש שלו מן המוות, מאידך, לצד רתיעה עזה ממעשה הרג שאינו מוצדק מוסרית באופן מלא.

שיא העלילה מגיע בספר השביעי, "הארי פוטר ואוצרות המוות". מעבר לכך שעלילת הספר רווית מקרי מוות בעצמה, בסופה גם מגיע לסיומו השיג ושיח המתמיד של הארי עם המוות, כאשר הוא נאלץ להכריע בדילמה האישית והמוסרית: האם לחיות, או שמא למות? בסצנה המורכבת הזו, הארי נתקל, לראשונה באופן ישיר, בהתלבטות המלווה את חייו, בשני הצירים שהזכרתי לעיל, עת הוא תלוי בין החיים למוות ב"לימבו" שבין העולמות. הוא משוכנע כי מותו-שלו ימנע מותם של אחרים למענו, אך מנגד מצוי בסערת רגשות מטלטלת. בסופו של דבר, הארי – שבתחילה בוחר להוליך עצמו אל המוות בביטחון, מכורח הנסיבות ותחושת האשמה על מותם של אחרים למענו – בוחר בחיים.

צומת הבחירה של הארי בסצנה הזו, שבין החיים למוות, הוא, במובן מסוים, צומת שבו הארי מחליט האם ייטול חייו בידי, או יבחר בחיים על אף הקושי והשכול שהם טומנים בחובם. הבחירה בין ה"התאבדות" לבין ה"התמודדות" מזכירה שתי גישות רווחות בשאלת החיים והמוות: הראשונה, "ובחרת בחיים" – זו אומרת כי על האדם לבחור בחיים ולהתמודד עם הקושי שבהם; והשנייה, "במותו ציווה לנו את החיים" – זו אומרת כי הקורבן ששילם אדם בהקרבת חייו, הוא למעשה עמוד ענן לחייהם של אלו הנותרים אחריו. הארי, כאמור, בחר לבסוף בחיים ולמעשה ביכר את הגישה הראשונה.

בחירתו של הארי שלא להתאבד היא הברירה המועדפת והמחייבת בתפישות מוסריות רבות, כאשר הבולטת שבהן היא תורת המוסר שפיתח עמנואל קאנט. תורה מוסרית היא מעין "מצפן פנימי", הבא להנחות את התנהגות היחיד בחייו, בהתאם לעקרונות מסוימים שהיא מנחה. תורת קאנט היא דיאונטולוגית – ומבדילה בין "עשה" ל"אל תעשה" מוסריים: בין דברים שיש חובה מוסרית להיענות להם, לבין דברים שיש איסור מוסרי להיענות להם.

אחד המעשים שבעשייתם רואה קאנט איסור מוסרי חמור הוא התאבדות, כאשר האדם שרוי במצוקה. קאנט ראה באדם תכלית בפני עצמו, כאשר ערכו של כל אדם שווה מול כלל האנושות. לכן, התנהגות בלתי-מוסרית כלפי אדם מסוים – כמוה כפגיעה באנושות כולה. מכאן, שאל לאדם לנהוג באופן שיגרור פגיעה כוללת שכזו, ואין לבצע מעשים שאילו הכול היו עושים

אותם, אזי הייתה האנושות ("הן שבך [באדם העומד בפני דילמה מוסרית] והן שבכל איש אחר", לשון קאנט), נפגעת באופן חמור. לפי זה, פרט לפגיעה באנושות שמצויה בו-עצמו, אדם הטורף נפשו בכפו מעמיד בספק את החיים האנושיים בכלל, שכן אילו כל אדם השרוי במצוקה היה פועל באותו אופן, הרי שלקיום האנושי מלכתחילה אין משמעות – וזו סכנה לאנושות כולה.

תפישה דומה לזו אנו מוצאים גם בהלכה היהודית, הרואה את כל בני-האדם כמי שנבראו בצלם אלוהים. מתוקף כך, ההלכה שוללת התאבדות, ומחייבת את האדם לחיות כל רגע תוך הכרה במשמעות האלוהית של חייו, גם אם הם קשים מנשוא. ביטוי מוקדם לכך ניתן למצוא גם בציטוט המוכר מספר איוב, כי "ה' נתן ו-ה' לקח". הציטוט מבטא את האמונה שכל המתרחש בעולם נתון לקביעתו של אלוהים בלבד, וכי לאדם יש החובה למלא תפקידו בעולם בצורה שלמה, עד שיחליט הבורא כי הגיעה שעתו למסור נפשו לידי. כך, כאשר הארי בוחר בחיים על פני ההתאבדות, הוא למעשה מקיים גישה זו, האומרת כי לחיים ערך עליון.

זאת ועוד, בסצנת ההליכה של הארי אל מותו יש מעבר לבחירה שעשה. זמן קצר לפני שהחליט למות, הארי מגלה כי לכאורה, אין לו מנוס מכך: מאז ומעולם הוא יועד למות, שכן כדי שוולדמורט ימות בעצמו (כאשר בכך, יינצל העולם מרשעותו), הארי צריך למות קודם. הסיבה לזה נעוצה בנסיבות עלילתיות מורכבות שאינן רלוונטיות לענייננו. ברם, בכל מקרה, בסיטואציה זו, על הארי להכיל את דבר מותו המתקרב.

הסיפור על "המסע הקטן" של הארי, בדרכו אל המוות, הוא קצו של "המסע הגדול" של הארי לאורך כל חייו. זהו שיא עלילתי מופלא, ולטעמי הוא מרתק במיוחד מבחינה פסיכולוגית. ניתוח פרשני של אותו "מסע קטן" מראה כי הארי עובר, בצורה כזו או אחרת, את "חמשת שלבי האבל" של מודל קובלר-רוס. המודל הוצע לראשונה בשלהי שנות השישים, ותיאר דפוס חוזר באופן שבו קיבלו אנשים, החולים במחלה סופנית, את מותם המתקרב. דפוס זה מורכב מחמשת השלבים הבאים: הכחשה, כעס, מיקוח, דיכאון וקבלה.

שלב ההכחשה מאופיין בהדחקת בשורת המוות, היינו: אי-קבלתה המוחלטת. אמנם הארי אינו מראה סימני הכחשה חד-משמעיים, אך עולה מתוך הטקסט כי דבר מותו אינו טבעי לו. הוא אינו מקבל את המוות בצורה "חלקה", אף שהוא הבין שזה הדבר שצריך לקרות. על כל פנים, מהר מאוד מופיע אצל הארי שלב הכעס. לפי המודל, זהו שלב שבו האדם חש רגשות זעם, קנאה ושנאה. ואכן, הארי מפגין כעס רב כלפי אלה שהונו אותו, אשר ידעו על המוות הצפוי שלו ולא סיפרו לו – ובמיוחד כלפי דמבלדור, מנהל בית הספר שלו, שהארי מפנים אט-אט כי הוא הוליד

אותו שולל. הארי חש נבגד ומנוצל, כאילו חייו לא היו שווים דבר עבור דמבלדור, לאחר ששירת אותו בנאמנות במשך שנים. אולם, מעבר לתחושת הבגידה – הארי הרגיש טיפש, כלשון הסיפור, על שלא הבין את התכנית הגדולה מוקדם יותר. כלומר, כעסו הרב של הארי הופנה גם כלפי עצמו. תיאור מצבו של הארי בדפי הספר מראה כיצד, ועד כמה, בשורת מותו הקרב הייתה מקוממת עבורו. יחד עם זאת, הארי מבין, כאמור, כי זה הדבר שמוטב כי יקרה לבסוף, ואט-אט נראה כי הוא מתחיל להתמקח עם העובדות, "למשוך את הזמן", לקבל עוד דקות ספורות על מנת להקל, להכיל, לדחות את הקץ, ויותר מכל – להיפרד מהיקרים לו. אך, כפי שהארי עצמו חושב: "המוות היה חסר סבלנות", והארי, שמבין זאת, מתחיל במסעו הפיזי לידידו של וולדמורט, מסע שיותר מכל מאופיין בתחושת דיכאון ואשמה ובאווירת נכאים. במסעו, הארי חולף על פניהם של חבריו אשר ליוו אותו לאורך השנים. תמונות המתים והפצועים מן הקרב שהתנהל עבורו הופיעו מול עיניו בדרכו. כשהוא מביט במראות הללו, הארי מתחיל, מצד אחד, להכיר בכך שלא יראה את חבריו יותר, ומצד שני, תחושת אשמה כבדה מכה בו על האבדן הרב שנגרם בגללו, והוא אף מנסה להתנצל. כך, הארי שם פעמיו לכיוון מקום המפגש עם וולדמורט, כאשר עם כל שעל בדרך, מסעו הפיזי ומסעו הנפשי מתלכדים. הוא מגיע לנקודת אל-חזור. כאשר בשורת המוות נראית קשה אך מחייבת, הארי, באמצעות אבן קסומה (המכונה "אבן האוב", אליה אחזור בהמשך הדיון), מזמן לצדו את נשמותיהם של הוריו ושל שניים מחבריהם. נשמות יקיריו מקנים לו תחושת ביטחון ומלווים אותו בדרכו האחרונה. לבסוף, כשהוא ניצב מול וולדמורט וכבר אין לו מפלט, נדמה שהארי מקבל את מותו ככלות הכול, ואינו מתנגד לו.

כפי שניתן לראות, כל אחד משלבי האבל של מודל קובלר-רוס מצוי במסעו של הארי. אמנם קבועי הזמן במציאות ארוכים מקבועי הזמן בסיפור, אך הקריאה בספר מראה כי כך או כך, השלבים השונים שזורים זה בזה ומופיעים בתהליך. מבחינה עלילתית, כאמור, הארי אינו מת לבסוף, אלא מגיע בדרך קסומה אל "לימבו", עולם מטאפיזי שבין עולם החיים לעולם המתים, שבו ניתנה לו אפשרות הבחירה שבין העולמות.

בשלב זה, אני מבקש להתעכב על אותו "זימון נשמות" שהארי מבצע לקראת מותו. מעבר לכך שמדובר בסצנה מורכבת מבחינה רגשית, המשרתת במידה רבה את הסיפור, הרי שהיא מביאה לידי ביטוי את אחד הסממנים הבולטים של ייצוג השאול, עולם המתים, במהלך הספרים: מצד אחד, מה שניתן לכנות "הישארות הנפש", ומצד שני – הפרדה מוחלטת בין עולם המתים לבין עולם החיים. לפי רולינג, למרות אופיו העל-טבעי של עולם הקוסמים, לא ניתן להשיב אדם מן המתים באמצעות קסם – "אם אתה מת, אתה מת", כלשונה. ההפרדה הדיכוטומית הזו שבין

החיים למוות מזכירה את תפישת "העולם הזה" ו"העולם הבא", הנפוצה בדתות ובתרבויות רבות. לעתים קרובות, מדובר במושגים הקשורים לשכר ולעונש אלוהיים הניתנים לנשמות לאחר מות הגוף. ברם, בהקשר זה אני אתייחס רק לתפישה הבסיסית – כי הנשמה היא נפרדת מן הגוף, ומתקיימת לאחר המוות הגופני, במנותק לחלוטין מן העולם הזה.

ב"הארי פוטר" אנו פוגשים פעמים רבות ביטויים לתפישה זו. ביטוי מרכזי לכך מצוי ב"אבן האוב" שהזכרתי, בה השתמש הארי על-מנת לזמן את אהוביו דקות לפני מותו. האבן היא כלי חזק, שנחשב לאחד מ"אוצרות המוות" – מספר חפצים רבי-עצמה, שהמסורת אומרת שהמחזיק בהם הוא "אדון על המוות", שיכול להתחמק מן המוות בקלות. באמצעות אבן האוב, ניתן לקרוא אל העולם הזה את נשמות המתים, אך הן, בדומה לרוחות הרפאים, אינן בעלות קיום פיזי של ממש, ונוכחותן בעולם הזה מענה אותן. עינוייה של הנשמה הנקראת מעולמה-שלה אל עולמנו-שלנו, מבטא באופן חזק את ההפרדה המוחלטת (ואף ההכרחית, כמשתמע) בין שני העולמות, אך מאידך גם את הישארות הנפש לאחר המוות.

שנית, בעולם הקסום של רולינג קיימות רוחות רפאים, שאמנם לובשות את דמות האדם שהיו, אך הן עצמן אינן גשמיות אלא מתוארות כמעין בבואה, הקרנה של התודעה שהשתייכה לאדם בחייו. אולם, לא כל אדם שמת הופך לרוח רפאים, ולמעשה קיימת בחירה – ורק הפחדים "להמשיך הלאה", לעבור מן העולם, הם אלו שחלק מהם נותר בעולם הזה לאחר מות הגוף. בדרך כלל, הרוחות מתוארות כמסכנות ואומללות, ואולי אף מתחרטות על בחירתן. גם כאן, ניתן לייחס עניין זה, לדעתי, לעקרון "ההפרדה בין העולמות" – על האדם לבחור באחד הצדדים, במוות או בחיים. כך, הישארותן של נשמות האנשים כרוחות רפאים מבטאת את התפישה כי הנשמה נפרדת מן הגוף, ויש לה קיום גם לאחר המוות הפיזי, אלא שנשמות רוחות הרפאים הן נשמות שסירבו לעבור מן העולם הזה אל העולם הבא.

ואולם, נראה לי שהדוגמה הטובה ביותר להמחשה היא אותו "לימבו" שתיארתי, אליו מגיע הארי בתודעתו, לאחר שהומת על-ידי וולדמורט. באותו "לימבו", מין מימד שבין החיים למוות, הארי עצמו הוא סוג של "נשמה" שהייתה פעם בגוף שכבר מת, אך הוא עדיין מסוגל לדבר ולחוש. נוסף על כך, הוא פוגש שם בדמבלדור – שבשלב זה, עלילתית, הוא מת כבר כשנה. השניים מנהלים שיחה ארוכה, שבסופה הארי בוחר לחזור אל החיים. כאן, לא רק שברור כי העולמות, החיים והמתים, הם נפרדים – אלא ישנו אף חיץ ביניהם, בדמות אותו "לימבו", המתואר כרצף

רכבת שמחד מכוון אל החיים, ומאידך מכוון אל המתים. בנוסף, נדמה כי נשמות המתים מוסיפות להתקיים והן בעלות תודעה, גם לאחר מות הגוף (לראייה, "נשמתו" של דמבלדור).

ניתן להכביר בדוגמאות רבות ובהיבטים רבים אחרים של ייצוג השאול והמסע אליו, כפי שהם משתקפים ב"הארי פוטר". אולם בעיניי, יותר מכל, עולה כי המסע אל השאול, אליבא דרולינג, הוא בלתי-נמנע – וזהו אולי המסר המרכזי של ספריה בהקשר זה. "חיה כדי לחיות, כל עוד אתה יכול", מצד אחד, אך "קבל את המוות", מצד שני, כי אי-אפשר להיות באמת "אדון על המוות". ההתכתבות המתמשכת וההיכרות ההדרגתית של הארי עם השאול, על דרכי ייצוגו השונות בעולם הקוסמים, ופסיעתו המתמדת במסע אליו וממנו, שראשיתו ברצח הוריו, הן אחד המוטיבים המרכזיים בסדרת הספרים הידועה. באמצעותן, מצליחה רולינג להפעים ולרגש, אך גם להעביר מסר אוניברסאלי על החיים והמוות.

רולינג אינה מתכחשת לדילמות ולקשיים העומדים בדרכו של אדם בחייו, כל שכן כאשר מדובר במצבים קיצוניים כפי שהארי עצמו נתקל בהם. אך, יחד עם זאת, היא מביטה בפניו של המוות ה"מפתה", ואומרת – "אל פחד!", שכן בסופו של דבר, מי שמחבק את המוות ומקבל אותו כחלק מחייו, הוא אשר יחיה את חייו היטב.